

UPORABNIKI IN NJIHOVE KNJIŽNICE

dr. Jože Urbanija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za bibliotekarstvo

UDK 024+025.5/.6(497.4)

Povzetek

Avtor v prispevku primerja komunikacijo med knjižnicami in uporabniki, ko knjižnica predstavlja subjekt, uporabniki pa objekt in v primeru, ko so uporabniki subjekt, knjižnica pa objekt ter nakaže spremembe, ki bi se zgodile, če bi tok odnosov potekal v večji meri od uporabnikov proti knjižnicam. Razmišljanje povezuje z likom S. R. Ranganathana, ki s svojim življenjem in delom predstavlja vzor za bibliotekarje sedanjosti in prihodnosti, še zlasti v odnosu do uporabnikov, in ki je z zakoni bibliotekarstva postavil temelje za odnose med uporabniki in knjižnicami ter za trajno povezavo med bralcem in knjigo.

UDC 024+025.5/.6(497.4)

Summary

In the present article, the author compares the communication between libraries and users from two points of view: library as the subject and users as the object, and library as the object and users as the subject and presumes the changes that will occur if the flow of the relations would be more often directed from the users towards the libraries. The author reminisces about the figure of S. R. Ranganathan, the work and life of whom represents an ideal for the librarians now and in the future, especially as their attitude towards the users is concerned, and who with his laws of librarianship set the foundations for the relationship between the users and libraries and for the permanent ties between the reader and the book.

Ko sem pripravljal ta prispevek, sem se zavedal, da bi to uvodno razmišljanje morala imeti pokojna kolegica Breda Filova. Predvsem zaradi dveh razlogov. Breda Filova je večino svojega poklicnega življenja posvetila bralcem uporabnikom - takorekoč za izposojevalnim ali bolje za svetovalnim pultom. Udejanjala je in v praksi preizkušala ideje in teorije o uporabnikih knjižnic. Pokojna Breda je bila pri nas nedvomno tudi najboljši teoretični poznavalec zelo zahtevnega in interdisciplinarnega področja študija oziroma raziskav o uporabnikih. Marsikatera misel iz njenega 40-letnega dela z bralci in knjižničarji je hote ali nehote vtkana v moje razmišljanje in gotovo tudi v referate kolegic in kolegov.

Naslov in tema letošnjega posvetovanja Zveze bibliotekarskih društev Slovenije je Knjižnica in njeni uporabniki. Ko sem ob tem naslovu razmišljal o temi svojega prispevka, se mi je nekoliko hudomušno ponudila misel, da bi naslov preprosto obrnil. Sprva sem zavrnil to idejo, ker se mi je zdelo, da je istovetna z naslovom posvetovanja. Toda misel je bila vsiljiva kot kak tečen uporabnik v knjižnici in se je kar naprej vračala, vse dotle, dokler se nisem vprašal: Ali je isto, če rečem: Slovenija in njeni državljani ali državljani in njihova Slovenija. Začutil sem, da je med stavkoma globoka razlika. Če rečem Slovenija in njeni državljani, potem pomislim na državo, ki poskrbi, da ji državljani redno plačujejo davke; ki ima tudi sredstva, da kakega neposlušnega državljana primerno privije; ki organizira volitve in druge zanimive reči. Zazdelo se mi je, kot da država steguje roke po svojih državljanih in si jih lasti, ne glede na to, ali jo ti državljani ljubijo ali ne. Če pa rečem "državljani in njihova Slovenija", potem čutim, da ti državljani jemljejo Slovenijo kot nekaj svojega. V tem je bistvena razlika. Seveda ne pomeni že kar vnaprej, da v prvem primeru državljani nimajo pozitivnega odnosa do Slovenije. Toda poudarek je vendarle na državi in vedno je čutiti, da si ta država nekoga lasti. Ona je subjekt, državljani pa objekt. V drugem primeru pa so državljani tisti, ki imajo Slovenijo. Torej so oni subjekt, država pa objekt. Enaki poudarki so tudi, ko govorimo o knjižnici in njenih uporabnikih. Knjižnica je subjekt, ki ima uporabnike. Odnosa, ki ga vsebuje pojem "imeti uporabnike", se običajno sploh ne zavedamo. Ta odnos je še bolj zabrisan zaradi družbenega položaja knjižničarjev, o katerem menimo, da je nizek. Knjižničarje nezavedno sili v odnos do uporabnika po vzoru natakar - gost, kjer ima gost vedno prav. Hkrati pa se zavedamo, da je ta odnos vendarle drugačen, da so knjižničarske in informacijske storitve zelo drugačne od gostinskih, da se nahajajo na drugi ravni in da zadovoljujejo povsem drugačno človeško lakoto in žejo kot pa storitve na pogrnjenih ali nepogrnjenih mizah. Po drugi strani pa pojmovanje, da "knjižnice imajo uporabnike" postavlja knjižničarje v nekakšen superiorni položaj v odnosu do uporabnikov ali pa jim vsaj daje takšen občutek. V situaciji, ko je subjekt knjižnica, objekt pa so uporabniki, je v ospredju knjižnica in njeni odnosi do uporabnika, medtem ko so odnosi uporabnika do knjižnice sekundarni.

Kaj se spremeni, če spremenimo pojmovno sporočilo tako, da se glasi: uporabniki in njihove knjižnice? Pri tem je še posebej poudarjen svojilni zaimek "njihove". Uporabniki močno čutijo pripadnost knjižnici. To je njihova knjižnica. Ker je njihova, so zanjo pripravljene veliko storiti. Uporabniki so subjekt, ki ima knjižnico. O knjižnici razmišljamo z zornega kota uporabnika. Relacije med obema imajo svoje izhodišče pri uporabniku. V praksi bi to pomenilo, da bi Ljubljčan predstavil NUK svojemu inozemskemu gostu z besedami: To je moja knjižnica. In ne tako, kakor sem letos mimogrede ujel: To je stavba Jožeta Plečnika. V njej pa je knjižnica.

Razmišljal sem naprej, ali je smiselno in če je, kako spremeniti tok odnosov med knjižnico in uporabniki, da bi ti potekali v smeri od uporabnikov k knjižnici. Doseči bi morali, da bi se v miselnosti uporabnikov ustalila drža, da so knjižnice njihove. Vzpostaviti in utrditi bi morali emocionalen odnos uporabnikov do knjižnic, ki bi temeljil na doživljanju zapisanega znanja in pisnih umetnin kot najbolj žlahtne dediščine človeške civilizacije. Nad to dediščino pa naj bi enako skrbno bdeli knjižničarji in bralci oziroma uporabniki. Knjiga kot najlepši simbol te dediščine je trenutek in kraj, kjer se srečata knjižničar in bralec.

V zadnjih desetletjih se je v bibliotekarstvu pojavilo kar precej znanstvenikov, ki so poglavje o uporabnikih knjižnic močno razširili, razrešili mnogo problemov, osvetlili tematiko s sociološkega, psihološkega in antropološkega vidika. Včasih med temi imeni pogrešam Shiyali Ramamrita Ranganathana, ime največjega indijskega bibliotekarja in v Indiji enega od petih nosilcev najvišjega državnega znanstvenega naziva "nacionalni raziskovalni profesor bibliotekarske znanosti". Takšen znanstveni naziv so leta 1965 imeli samo še štirje strokovnjaki: za fiziko, pravo, za literaturo in lingvistiko. V virih, ki so mi bili na razpolago, nisem mogel zaslediti kake Ranganathanove specialne študije o uporabnikih knjižnic. Vendar pa z vidika študija o uporabnikih posebno pozornost vzbujajo prvi štirje od njegovih petih zakonov bibliotekarstva: knjige so za uporabo, vsakemu bralcu njegovo knjigo, vsaki knjigi njenega bralca, čuvaj čas bralca, knjižnica je rastoči organizem. V prvih štirih zakonih je bralec ali cilj ali pa izhodišče. Prav zaradi tega se spodobi, da se spomnimo tega velikega bibliotekarja ob posvetovanju o uporabnikih knjižnic. Ranganathanovi zakoni so gotovo eno temeljnih besedil bibliotekarstva. Glavne značilnosti teh zakonov so kratkost, jasnost, razumljivost, univerzalnost. Tako so kratki, da jim nimaš kaj odvzeti in tako v celoti zajemajo temeljna izhodišča bibliotekarstva, da jim ne moremo in ne smemo dodati kakega novega člana. Piscini novih zakonov bodo morda v njih pogrešali informacijske sisteme, informacijsko tehnologijo in servise in tudi uporabnike teh sistemov in servisov. Toda Ranganathan, ki je zvesto spremljal razvoj stroke in prav seznanjanju z novo informacijsko tehnologijo namenil posebno študijsko bivanje v Švici, besedila zakonov ni ne dopolnil ne spreminjal. Celotno ni zamenjal z uporabnikom. Danes iz naše termino-

logije počasi izginja beseda bralec in se umika bolj agresivni besedi uporabnik. Gremo pač v korak s časom. Obiskovalci knjižnic, ki smo jih do včeraj še imenovali bralci, bodo jutri samo še uporabniki. Podobno kot imamo uporabnike komunalnih in sanitarnih storitev, uporabnike bančnih in kreditnih storitev in podobno. Predlagam, da ohranimo tudi še v prihodnje lepo in žlahtno poimenovanje bralec. Bralec knjigo bere. Uporabnik knjige pa knjigo lahko uporabi tudi za kaj drugega.

K razumevanju Ranganathanovih zakonov bistveno prispeva poznavanje njegove življenjske poti. Shiyali Ramamrita Ranganathan (1892-1972) je bil rojen v Shiyaliju v Tanjavooru v Madrasu (danes Tamil Nadu). Oče mu je umrl, ko mu je bilo šest let. Poleg matere ga je potem vzgajal njegov ded po materini strani, ki je bil po poklicu učitelj. Po končanem osnovnem in nadaljevalnem šolanju, kjer se je v hindujski šoli seznanil z mislimi indijskega misleca in mistika Šri Aurobinde, se je vpisal na koledž in ga končal z zrelostnim izpitom. 1913. leta je vpisal študij matematike, ga končal 1916. leta in naslednje leto začel poučevati na koledžu v Mangaloru. V naslednjih letih je poučeval matematiko in fiziko. Kot mlad profesor je uvajal nove metode poučevanja. Študente je združeval v študijske in raziskovalne skupine. Vzpodbujal je branje knjig in študij literature ter se izogibal osredotočenosti na učitelje in pisanju zapiskov. Kasneje je svoj pristop poimenoval knjižnično osredotočeno učenje (library centered teaching). To je bil Ranganathanov prvi odločnejši poseg v knjižničarsko področje. Uporabe knjižnice ni vzpodbujal kot profesionalni knjižničar, ampak kot profesor matematike in fizike. Vzpodbujanje študentov za večjo uporabo knjižnic je bila posledica njegove inovativnosti pri poučevanju (skupinsko delo, samostojno delo študentov v skupinah). Verjetno tudi danes slabe, neinovativne metode poučevanja zmanjšujejo uporabo knjižnic.

Prvo dejansko srečanje s knjižničarstvom je Ranganathan doživel kot veliko razočaranje. Sam je pogosto pripovedoval, da ni nikoli želel biti knjižničar. 1924. leta je bil imenovan za prvega knjižničarja Univerze v Madrasu, toda že po enem tednu se je vrnil k predstojniku koledža, kjer je prej predaval in mu potožil: "Prihajam s posebno prošnjo. Ne morem dan za dnem prenašati samote, kot bi bil v zaporu. Nobenega človeka ni, razen uslužbencev. Kako drugače od življenja na šoli." Predstojnik ga je napotil na študijsko potovanje v Anglijo in mu obljubil učiteljsko mesto, če ga knjižničarstvo medtem ne bi pritegnilo. Skoraj enoletno študijsko bivanje v Angliji je imelo na Ranganathana velik vpliv. Ugotovil je, kako knjižnice v Angliji postajajo bralna središča, shajališča ljudi vseh slojev. Seznanil se je s pestrostjo ponudb in storitev v knjižnicah. Vse te izkušnje so osmislile njegovo življenje in določile njegovo nadaljno polstoletno življenjsko pot.

več bralcev v knjižnico in jim zagotoviti pripomočke za delo. Prepričati javnost o koristih branja za družbo in za posameznike. Poslanstvo knjižnice je samoizobraževanje za vsakogar. Uporabiti množične medije in osebna poznanstva, da bi razgibali knjižnico z različnimi dejavnostmi.

Poleg teh zunanjih dejavnosti je začel Ranganathan intenzivno oblikovati temeljne elemente knjižničarstva. 1928. leta je oblikoval zakone knjižničarstva, v bibliotekarsko stroko je močno posegel s svojo klasifikacijo, z načeli za vodenje knjižnic (management). Razvil je aktivno referalno službo. Koncipiral je funkcionalno univerzitetno knjižnico in predvidel njene zmogljivosti za nadaljnjih 40 let. Vse te njegove aktivnosti so med seboj povezane in izvirajo iz osnovnega koncepta njegovih zakonov.

Drugo področje njegove dejavnosti je veljalo okolju knjižnice. Zbiral je izobražene ljudi in jih organiziral v Društvu madraške knjižnice, ki je v Madrasu postalo nosilec knjižničnega gibanja. Pri madraški univerzi je 1929. leta ustanovil šolo za bibliotekarje in bil 15 let njen direktor. Ob stoletnici madraške univerze je podaril svoje prihranke, da so opremili po njem imenovano katedro za bibliotekarstvo. Ranganathan se je 1945. leta prostovoljno upokojil, da bi imel več časa za raziskovanje, a se je še istega leta odzval povabilu Univerze v Banarasu. Reorganiziral jim je knjižnico ter zatem dve leti vodil diplomski tečaj za bibliotekarstvo. Odslej se je vse bolj posvečal raziskovanju in zanj pridobival sposobne bibliotekarje. Da bi raziskovalni dejavnosti na področju bibliotekarstva postavil trdne temelje, je na Univerzi v Delhiju organiziral podiplomski študij. Študente je vedno navajal na skupinsko delo. Zbiral jih je v študijskih in raziskovalnih krožkih. Ko so ga 1948. leta izvolili za predsednika Indijskega društva bibliotekarjev, je Društvo začelo izdajati tri časopise. Anali so bili namenjeni raziskovalnim poročilom. Na mednarodnem področju je deloval zlasti v FID na področju klasifikacije. V naslednjih letih je obiskal Veliko Britanijo, Združene države Amerike in Zürich. V Švici je hotel predvsem spoznati novo informacijsko tehnologijo in preučevati informacijsko prisotnost in zavest o njej v družbi. Zanimivo, da se je iz Indije umikal, kot sam pravi, zato, da bi imel več miru in da bi se v miru lažje posvečal raziskovanju. Toda tudi drugje je vedno takoj organiziral razne raziskovalne skupine. Želja po raziskovanju v skupinah, ki običajno zahteva veliko organizacijskega dela, ga je spremljala vse od začetka njegove znanstvene kariere. Zelo rad je delal skupaj z mladimi bibliotekarji ter vztrajno vzpodbujal njihovo radovednost in raziskovanje. V okviru Indijskega statističnega inštituta je ustanovil Dokumentacijski raziskovalni in izobraževalni center ter bil pet let njegov direktor. Učinkovitost, akademsko vzdušje, ustvarjalnost, preprostost je bilo čutiti v prostorih njegovega centra. Pogosto so njegov Center imenovali kar "ašram" (prebivališče učitelja duhovnosti, v katerem se zbirajo tisti, ki se ob njem učijo).

Ta kratek prikaz Ranganathanovega življenja je bil potreben, da si lažje ustvarimo sliko o človeku, ki je v svoji izredno dinamični osebnosti uspel kot pravi indijski guru uravnovežiti celo vrsto nasprotij. Znal se je popolnoma predati zunanjim aktivnostim, organiziranju, ustanavljanju knjižnic ter raziskovalnih in izobraževalnih ustanov. Ob vsem tem pa je vedno težil k temeljitemu teoretičnemu in raziskovalnemu delu. Verjetno je prav iz teh osnov črpal ideje in moč za tako neutrudno in tudi uspešno akcijsko delo. Diplomiral je iz matematike in fizike, ki ju je prva leta tudi predaval, hkrati pa je bil izreden poznavalec velikega indijskega filozofa in mistika Šri Aurobinde. Globoko je bil zasidran v indijski miselnosti in duhovnosti, toda misli in prepričanja, ki niso zadevala temeljev njegove filozofije, je bil vedno pripravljen posodabljati in jih usklajevati z dosežki znanosti. Za razliko od večine današnjih vrhunskih bibliotekarskih in informacijskih strokovnjakov - specialistov, je bil univerzalist in specialist, bil je praktik in teoretik, znal je organizirati delo v knjižnici in ga tudi osmisliti, knjižnico in knjižničarstvo je videl kot integralno celoto. Še več: videl ju je kot živi rastoči organizem. Smisel knjižničarstva pa je videl v njegovi usmerjenosti k bralcu (uporabniku).

Podobno kot večini med nami tudi Ranganathanu bibliotekarstvo ni bilo prvotni poklic. Iz začetnega razočaranja nad bibliotekarstvom in skoraj begom iz njega je dobesedno konvertiral v bibliotekarja in je v tem poklicu videl življenjsko poslanstvo. Sam ga je takole opredelil: "Bog me je izbral kot orodje: dal mi je čast, moral sem ravnati kot spodbujevalec mlade generacije, da bi posvetila svoje življenje bibliotekarski znanosti in službi." Živel je skromno. Velik del svojega zaslužka je namenil za bibliotekarske izobraževalne in raziskovalne ustanove. Ranganathan je vedno delal navdušeno, z vnemo, ustvarjalno, razvijal je lastne ideje, pisal in objavljajl ter promoviral nacionalne in mednarodne dejavnosti. Zadnja leta življenja se je Ranganathan takorekoč zaprl v lasten dom. Popolnoma se je posvetil razmišljanju in študiju. Uspelo mu je to, kar si je prazaprov želel vse življenje. Takrat je napisal deli: Absolutna sintaksa ter Novo izobraževanje in šolska knjižnica. Ob koncu življenja je dejal ožjemu krogu prijateljev: "Moje telo ni kooperativno in propada, toda moj razum in duh sta mlada in sveža." Ranganathan je delal neprestano do konca, dušo in srce je dal za bibliotekarsko znanost in stroko.

Razmišljanje o knjižnicah in njihovih uporabnikih me je privedlo k uporabnikom in njihovim knjižnicam. Iskanje odnosov med uporabniki in knjižnicami me je usmerilo k Ranganathanu in k njegovim zakonom o knjigi in njenem bralcu oziroma o bralcu in njegovi knjigi. To zadnje pa je že zelo blizu naši temi: uporabnik in njegova knjižnica. Pa vendar, če gledam bralca, kako v dlaneh drži knjigo, bi rekel, da je med njima bolj osebno in tesnejše prijateljstvo kot med knjižnico in uporabnikom.